

ČOVEK NA RUBOVIMA SVETA¹

Olga Tokarčuk je inicijator projekta EX-CENTAR, koji se temelji na ideji radionica koje su počele 2019. godine, zajedno s Edvinom Bendikom za vreme festivala Književne planine. Realizatori organizacije su Fondacija Olge Tokarčuk i Vroclavska književna kuća. Cilj je pokretanje razmišljanja o kraju poznatog nam sveta i početku budućeg koji bi se podigao na njegovim ruševinama. Autori EX-CENTRA pretpostavljaju da je pandemija samo jedan od simptoma koji trenutno civilizaciju transformišu i da nam predstoji znatno dublji prelom. Budućnost se ne može predvideti, ali bismo ipak mogli da pustimo u rad svoju maštu, da u stvarnosnom haosu uočimo i opišemo promene, procese i pojave koje će uticati na oblikovanje budućeg sveta. Na tome treba da počiva rad učesnika EX-CENTRA. Nobelovka i organizatori predložili su je umetnicima, naučnicima i kuratorima koji su se obavezali da će zadatku pristupiti ekscentrično, da će pogledati u budućnost iz pozicije koja odbacuje rutinski prihvaćene analitičke okvire. Predložice takođe i nove pojmove za sve bližu promenu. Esejistički ciklus započeće Olga Tokarčuk, a pozvani su takođe Agnješka Holand, Marijan Turski, Anda Rotenberg, Eva Binjčik, Uršula Zajončkovska, Zbignjev Mikolejko. Predviđeno je da kruna književne faze projekta bude knjiga izabranih tekstova nastalih u okvirima projekta.

Putnik

Na početku bih podsetila sve na poznatu graviru nepoznatog autora koju je 1888. objavio francuski astronom Kamij Flamarion.² Drvorez predstavlja putnika koji je dospao do granica sveta i pošto je isturio glavu van zemaljske sfere, on se oduševljava prizorom uređenog i harmoničnog kosmosa. Od detinjstva se divim toj čudesnoj metaforičkoj slici koja mi svakog dana otkriva nova značenja i definiše ljudsku suštinu potpuno drugačije od čuvene Leonardove slike statičnog i trijumfatorskog vitruvijevskog čoveka kao mere vasi-one i samoga sebe.

Kod Flamariona imamo čoveka u pokretu, putnika sa hodočasničkim štapom, koji na sebi ima putnički kaput i kapu. Mada mu lice ne vidimo, zamišljamo njegov izraz: mora da

¹ *Polityka*, 28. septembar 2020. Tekst preuzet sa: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1972652,1,czlowiek-na-krancach-swiata-wyjatkowy-esej-olgi-tokarczuk-w-polityce.read>, a koji pod naslovom „Ognozija“ figuriše kao jedan od eseja iz knjige *Blag pripovedač* koji će objaviti „Službeni glasnik“. (Prim. prev.)

² Drvorez nepoznatog umetnika, a naziv je dobio otuda što ga je Kamij Flamarion prvi put spomenuo i dokumentovao 1888. u knjizi *L'atmosphère: météorologie populaire* (*Atmosfera: popularna meteorologija*). (Prim. prev.)

je oduševljen, divi se, ošamućen je harmonijom i veličinom vanvidljivog sveta. Iz naše vizure u stanju smo da vidimo samo njegov fragmenat, ali putnik zacelo vidi mnogo više. Jasno su obeležene sfere, nebeska tela, orbite, oblaci i zraci – teško izrecive dimenzije univerzuma koje se sigurno beskonačno usložnjavaju. Znak nepojamnosti takođe simbolišu kružne mašine koje su nekada često pratile anđeoska bića na ilustracijama iz Jezekiljevih vizija. S druge strane, iza putnikovih leđa je svet i njegova priroda, veliko drvo i nekoliko biljaka, kultura koju simbolizuje gradski toranj. Deluje dosta konvencionalno i banalno, da ne kažemo dosadno. Pretpostavljamo da na crtežu vidimo krajnji trenutak dugog putovanja putnika – uspeo je u onome što mnogima pre njega nije – stigao je na rubove sveta. I šta sad?

IMAM UTISAK DA JE TAJANSTVENA GRAVIRA NEPOZNATOG POREKLA SAVRŠENA METAFORA TRENUTKA U KOJEM SE SVI NALAZIMO.

Svet je mali

Mnogo se smanjio tokom prethodnog stoleća. Utabali smo u njemu mnoge staze, prisvojili smo njegove šume i reke, preskočili okeane. Mnogi od nas subjektivno osećaju kraj sveta. To je rezultanta globalističke redukcije distance i činjenica da skoro svako mesto na Zemlji možemo dotaći ako samo imamo sredstva za to. I lako ga saznajemo, sve se može proveriti gotovo na mreži, u svakom segmentu brzo možemo s njim da se sporazumemo.

Pred nama je zasigurno novo istorijsko čovekovo iskustvo i zanima me ko je prvi osetio da je svet u suštini nevelik i obuhvatljiv. Mogao bi to biti biznismen nove generacije, jedan od onih prodavaca magle, kako kažu Holanđani, lik profila: „kupiš jeftino – prodaš skupo“, lik u stalnom pokretu, s kontinenta na kontinent, s pasošem „dobre države“. Ujutru je u Cirihi, uveče u Njujorku. Za vikend skokne na toplo ostrvo gde sanja okeanske snove i čula oštri kokainom. Ili naprotiv – neko ko se nikad nije maknuo iz svog sreza, i detetu je sad kupio igračku proizvedenu u nekoj dalekoj zemlji, proizvele su je ruke ljudi za koje taj čovek donedavno nije ni znao da postoje. Igračka ipak izgleda domaće i prijatno, skriva svoju egzotičnost u univerzalizovanom obliku.

U tom novom iskustvu smanjenog sveta ima svoju ulogu *triste post iterum*, postputnički sindrom tuge, koja nas stigne kad se vratimo kući posle dalekog pohoda. Činilo nam se da smo dosegli neke granice ili da smo doživeli nešto što nam ne bi bilo dato da se nismo rodili u epohi kad putovanje više nije samo privilegija ili prokletstvo, nego i avantura. Spustimo kofere u tremu, i pitamo se: I to je sve? I to je to? Znači u tome je bila stvar?

Posetili smo i Luvr, videli smo Mona Lizu svojim očima. Penjali smo se na piramide drevnih Maja, sluteći dramatično proticanje vremena koje bez pardona razara tekovine hiljadama godina stare. Grejali smo trbuhe na egipatskom ili tuniskom suncu, jeli u lokalnoj kuhinji koja nam je svima prijala. Mongolske stepe, krcati indijski gradovi, nebosmerni Himalaji...

Ako nam je tu i tamo nešto i promaklo, do pandemije smo živeli sa svešću da je pohod u druga, dotad neviđena mesta realna mogućnost, upisana u agendu turističke agencije,

nazvana po imenu, jedna destinacija na putu. Svet je tad bio u opsegu naših nogu, mogli smo svuda da stignemo, mogli smo, ako smo samo imali novca za to.

Čovek u svojoj istoriji verovatno prvi put doživljava tu bolnu dovršenost sveta. Uveče, na ekranima svojih pametnih telefona prati živote drugih ljudi, a gleda i one koje sto godina ranije nikako nije mogao da sretne.

Dok ih posmatra izdaleka, vidi takođe i dovršenost repertoara uloga i mogućnosti, vidi da su ljudi u stvari međusobno slični, više nego što bi našim precima to izgledalo. Sećamo se kako su oni puštali svojoj mašti na volju i kako su s ljubavlju opisivali stvorenja sa suprotnih krajeva sveta.

Danas, zahvaljujući serijama, filmovima i društvenim platformama, svi znaju da ljudi iz prekomorskih zemalja nisu mnogoglavi, jednonogi i s velikim stopalom, i da nemaju lice na grudnom košu, i mada se razlikuju po boji kože, visinom, ili nekim običajima, te razlike čile u fonu čitavog mnoštva sličnosti. Ti drugi slično žive u svojim gradovima i zemljama, jezicima i kulturama. Vole, čeznu, žude, boje se za budućnost, bakću se s decom. Na toj fundamentalnoj sličnosti započela je velika karijera novog pronalaska – onlajn video platforme.

Putnik vidi da je, u suštini, svuda slično – da postoje hoteli, jede se iz posuđa, kupuje se u vodi, kupuju se suveniri i pokloni koji, uprkos tome što su imitacija lokalne umetnosti – sve povezuje proizvodnja u Kini.

Zna se da nas od gotovo svakog zemljinog stanovnika deli najviše šest drugih osoba (po principu: ja znam nekoga ko zna nekoga, ko zna nekoga, itd., ko zna X, a od vremena Hrista – svega sedamdesetak naraštaja).

Nekad je svet bio velik i neobuhvatljiv maštom, a sad nam mašta više i ne treba, jer nam je sve nadohvat ruke, u pametnom telefonu. Nekad su na zamršenim mapama sveta bile bele mrlje, blanko predeli koji su razigravali maštu, upozoravali na ljudski *hibris*. Spremajući se na put, ljudi nisu računali na povratak, i pred polazak bi sačinili testament, bio je to granični događaj, započeta inicijacija, proces razmene nedovoljno shvaćenog i nejasnog dejstva.

Paradoksalno, živeli smo u svetu koji je razigravao maštu, svetu tek skiciranih granica, punim nepoznanica. Taj svet je tražio nove priče i nove forme, stalno se pred nama prelivao, stalno je na naše oči nastajao.

Danas svet staje u okviru našeg kalendara i sata. Možemo ga zamisliti, ušao nam je u glavu. U svako doba čovek može da se nađe gde god poželi, izuzeci su zanemarljivi. Bele mrlje, na mapama *Googlemap* locirane, okrutno precizno pokazuju svako sokače. Povrh toga svuda je manje-više isto: iste stvari, artefakti, načini mišljenja, novac, marke, logotipi. Egzotičnost ili izuzetnost je retka roba za prodaju, sve češće nestaje iz svakodnevnog života i postaje gedžet. Kao što se u pribaltičko odmaralište preselila kompletna tajlandska kuhinja, ili kao što je u centralnoevropskim nizijama uređen čitav gigantski kompleks, koji je tropska replika.

Zahvaljujući uređaju koji stane u ruku ili na kolenima, u svakom trenutku možeš porazgovarati sa svojom porodicom koja je od tebe hiljadama kilometara daleko, u sasvim drugom klimatskom pojasu, gde je drugo doba dana, čak godišnje doba. Turista na Tibetu se

za tili čas poveže s kućom u Skariševu. Ljudi koji nekad nisu imali šanse da se upoznaju, danas mogu da komuniciraju preko medija.

Za naših pet čula svet je postao mali. S druge strane, potresa nas i dah nam oduzima prizor zemaljske kugle na slici koju je uradio čovek. Mala plavozelena kuglica koja visi u ambisu. Prvi put u istoriji vidimo svoje planetarno mesto – kao svršeno i ograničeno; krhko i uništivo.

Tome se priključuje utisak krcatosti, ispunjenog prostora, tesnog, neprestanog prisustva drugih, dovršenost doživljenog sveta postaje klaustrofobična. Nikakvo čudo da se u poslednje vreme sve češće vraćaju maštanja o kosmičkim putovanjima, o odbacivanju stare kuće koja izgleda suviše poznato, tesno i prenatrpano.

Taj osećaj smanjivanja i dovršenosti sveta još više pojačavaju uključenost na mrežu i opšta invilgacija. O, da! Živimo u panoptikumu, odasvud nas i neprekidno vide, posmatraju i analiziraju.

Osećaj dovršenosti sve banalizuje, jer smo entuzijastični samo za ono što ne saznamo, za ono što čudesno i dalje ostaje tajna.

Priroda Sezama

Beskonačnost ipak često percipiramo kao haos, pošto nam ona ne daje šanse da joj damo bilo kakve spoznajne okvire, bilo kakvu strukturu. Ne postoje mape beskonačnosti. Ona takođe odbacuje i čoveka kao svoju meru.

Ako bi neko hteo da ponovo opšti sa beskonačnošću, dovoljno je da se priključi na mrežu. Ovde je bolno osećanje da sveta ima previše, uči izvesnoj suzdržljivoj rezignaciji – samo idem svojim putem, ućeci da zaobilazim kuriozitete koji mi mašu, ja sam kao Lot koji beži od Sodome koja gori i ima toliko snažnu volju da se ne osvrće za sobom – za razliku od svoje znatiželjne supruge.

Nazovimo to danas sindromom Lotove supruge, tu ukočenost pred ekranom, blisku katatoniji. Od tog sindroma pate milioni tinejdžera i incela koji su pogotovo u vreme pandemije, uprkos upozorenju, ugledali grad u plamenu, i više ne mogu više da skinu s njega pogled. Surfujući u potrazi za nekom informacijom, često sam imala osećaj da se krećem po ogromnom okeanu podataka koji se pritom stalno nalazi u stanju autostvaranja, autokomentarisanja. Taj koji je prvi put upotrebio glagol „surfovati“ da bi definisao tu radnju, bio je genije. Slika usamljenog čoveka na dasci, na kresti talasa, koji surfuje po raspomamljenom okeanu, ovde je apsolutno na mestu. Surfera nosi matica, a on sam ima uticaj na trajektoriju, mada ograničen – oslanja se na energiju i na kretanje talasa. Primetimo: svest o tome da smo tek predmet kretnje koja ne zavisi od nas, da smo predmet kojim se na neki način upravlja, koji se prepušta stihiji tajanstvene bezvlasti – ona je ta koja izvlači iz zaborava stari pojam fatuma, shvaćen sad drugačije – kao mreža međusobne zavisnosti, kao baštinjenje obrazaca, ne samo bioloških, nego i u kulturnih, što rezultira živom diskusijom o identitetima.

Beskonačnost je prodrila u svet *homo consumensa* onda kad je ovaj svet počeo da podleća na Sezam. Rekli smo: Sezame, otvori se – i tako je i bilo! Otvorio se, preplavio nas

bogatstvom ponuđenih usluga, roba, tipova, obrazaca, promena, fazona, moda, trendova. Verovatno je svako makar jednom iskusio tu basnoslovnu ponudu i onespokojavajući sumnju da bi nam trebalo nekoliko života da bismo se okoristili.

I ne zna se kad se naš život sveo na sticanje novih dobara, na narudžbe novih usluga iz neiscrpe ponude. U jednoj od priča genijalnog Filipa K. Dika, fabrike kojima upravlja neka sumanuta inteligencija ne mogu da zaustave proizvodnju, i za tu beskrajno programiranu robu moraju da stvore idealnog naručioca, superkonzumenta hipnotisanog tim kosmosom dobara, klijenta za kog će suština života postati isprobavanje i naslađivanje varijantama ovog i onog, promišljanje nad markama karmina, gedžeta, parfema, odeće, automobila, tostera... A specijalni programi i časopisi služe mu kao konsultacija u odlučivanju šta da odabere. Ta futuristička vizija iz šezdesetih godina dvadesetog veka ostvarila se brže nego što smo mislili. Opisuje to što imamo danas, ovde i sada.

A tiče se to i konzumerisanja intelektualnih dobara. Knjižni fondovi virtuelnih biblioteka postali su beskrajni – kad sediš za računarnom, kao da se krećeš po neobuhvatnom Sezamu, beskonačnoj riznici autora, naslova, pojmova. Poražavajuća je svest o tome da dok ovog časa pišem ove reči, nastaje na stotine i hiljade članaka, pesama, romana, eseja, reportaža... Beskonačnost se sama reprodukuje, rasprostire, širi, a mi joj samo primaknemo svoje krhke pretraživačke alatke, dajući tako sebi utisak kontrole.

Moja generacija naročito loše s tim izlazi na kraj – bili smo odgojeni u vremenu oskudice, u mnogima i dalje vreži instinkt gomilanja zaliha za krizu, za inflaciju. Zato moj muž sakuplja novine i gomila isečke, s osećajem Nojeove misije praveći ispod biblioteke čitava spremišta za papirne knjige.

Naša generacija, i oni pre nas, trenirali su se u tome da svetu govore DA, DA. Ponavljali smo: pokušaću to i to, otići ću tamo i tamo, oprobću ovo i ono. Uzeću i to što mi šteti, da bih uzeo i ono tamo.

Sad se pojavljuje generacija koja shvata da je u toj novoj situaciji najhumaniji i najetičniji izbor trenirati da sebi kažeš NE, NE, NE. Odustajem od ovog i onog. Ograničiću se na to i to. Ovo mi nije potrebno. Ne želim. Odreći ću se toga...

Zovem se milion

Jedan od najvažnijih otkrića poslednjih godina koje je uticalo na zapažanje čovekove suštine – sigurno je bila tvrdnja da ljudski organizam, i organizmi biljaka i životinja, u svom razvoju i funkcionisanju sudeluju sa drugim organizmima. Da organizme povezuje tesna međuzavisnost. Zahvaljujući otkrićima biologije i medicine, počev od prekretničkih ideja Lin Margulis, prema kojima je pogonski točak evolucije i nastajanja vrsta bila simbioza i spajanje organizama, pa sve do rezultata savremenih istraživačkih radova, pokazalo se da smo više kolektivno nego individualno biće, više republika mnogo različitih organizama nego monolit, hijerarhijski strukturirana monarhija. „Tvoje telo nisi samo TI.“ Čovek ima samo 43 procenta ljudskih ćelija – kažu nam naslovi iz popularne štampe, i mnoge to ozbiljno uznemiruje. Bez obzira na to koliko često se umivaš, čoveče, tvoje telo pokriva popula-

cija tvojih „suseda“ – bakterija, gljivica, virusa i arheja. Najviše ih se nalazi u mračnim zakucima naše unutrašnjosti. Sadašnja pandemija virusa korona samo potvrđuje tu horor sliku: čovek i te kako može biti kolonizovan. To zvuči i neverovatno, i revolucionarno, jer su nas do sada filozofija i psihologija monadizovale. Monadični čovek, pojedinačno biće „bačeno u postojanje“ usamljeno je vrhunio nad ostatkom biljnog i životinjskog kraljevstva kao „kruna stvaranja“. To je bila dominantna slika naših predstava i našeg samozapažanja. Gledajući u ogledalo, videli smo mislećeg osvajača sposobnog za autorefleksiju, izolovanog od sveta, često usamljenog i tragičnog. U ogledalu se pojavljivalo lice belog muškarca i iz nekog razloga priznavali smo da čovek ponosno zvuči. Danas znam da je taj veličanstveni *homo sapiens* samo 43 procenta toga. Ostalo su smešna i nevažna stvorenjca koja je do sada bilo lako potući antibioticima.

Osvestiti tu našu složenosti i zavisnost od drugih stvorenja, čak našu biološku „multi-organizmičnost“, uvodi u naše mišljenje taj organski put pojma roja, simbioze, kooperacije.

Smatram da greh zbog kog smo izbačeni iz raja nisu bili ni seks ni neposlušnost, čak ne ni saznavanje božanskih tajni, nego upravo to naše viđenje sebe kao nečeg odvojenog od ostatka sveta, pojedinačnog i monolitnog. Odbili smo da učestvujemo u odnosima. Otišli smo iz raja pod okom monolitnog, monoteističkog Boga, odvojenog od sveta jednako kao mi (danas mi se nameće metafora Boga u rukavicama i s maskom na licu), i od tada smo počeli da negujemo vrednosti tog stanja: težnja ka mitologizovanoj integraciji, ka celini; egoizacija, monolitnost, monizam, analitičko mišljenje, separatističko, na principu ili-ili (nećeš imati drugih osim mene), monoteistička religija, paradigma diferencijacija, vrednovanja, hijerarhija, ograđivanja, deljenja, oštih crno-belih podela, i najzad, narcizma naše vrste. Napravili smo s Bogom zadrugu s ograničenom odgovornošću koja je monopolizovala i uništila i svet, i našu savest. I tako smo potpuno izgubili sposobnost da razumemo neverovatnu složenost tog sveta.

Tradicionalno zapažanje ljudskog bića danas se dramatično menja, ne samo zbog krize klimatskih promena, epidemije i otkrića granica ekonomskog razvoja, nego i zbog našeg novog odraza u ogledalu.

SLIKA BELOG MUŠKARCA, OSVAJAČA U ODELU ILI S KOLONIJALNOM KACIGOM OD PLUTE NA GLAVI ČILI I NESTAJE, VIDIMO DANAS TO NEŠTO ŠTO LIČI NA LICA KOJA JE SLIKAO ĐUZEPE ARČIMBOLDI – OGRANSKA, VIŠEKратно SLOŽENA, NEPOJAMNA I HIBRIDNA LICA – KOJA SU SINTEZA MNOGOG BIOLOŠKOG KONTEKSTA, POZAJMICA I ODNOSA.

Nismo više samo bioton, ili holobioton, ili skup raznih organizama koji žive u simbiozi. Složenost, mnoštvo, raznorodnost, uzajamno delovanje, metasimbioza – to su nove perspektive iz kojih gledamo svet. Rasplinjava se, takođe, na naše oči, određen važan aspekt starog sistema koji se do tada činio fundamentalnim – deoba na dva pola. Danas se sve češće vidi da je ljudski pol nešto poput kontinuuma odlika fluidnog intenziteta, a ne njihova dijametralna suprotstavljenost. Svako ovde može da pronađe svoje neponovljivo sopstveno mesto. Kakvo olakšanje!

Ta nova na složenosti zasnovana perspektiva vidi svet ne kao uređen hijerarhijski monolit nego kao mnoštvenost i raznorodnost, labavu organsku strukturu mreže. Ali najva-

žnije je to da u okvirima te perspektive prvi put počinjemo sami sebe da zapažamo kao složene i mnogostruke organizme – tome vodi otkrivanje ideje biotona i mikrobiota, kao i njihovi fantastično širok uticaj na naše telo i psihu, na celinu onoga što nazivamo „čovjek“.

Pretpostavljam da će se psihološke konsekvence takvog stanja stvari pokazati iznenađujuće. Možda se vratimo zapažanju ljudske psihe kao složene iz mnoštva struktura i slojeva. Mogli bismo, bez bojazni od mnogostrukosti identiteta (*multiplied personality*), da doživljavamo ličnost kao skupinu, potpuno normalnu i prirodnu. U društvenoj sferi mogle bi se vrednovati decentralizovane strukture, mrežno organizovane, a tako bi se i hijerarhijska država, utemeljena na nacionalnoj ideji koja druge isključuje – pokazala svu svoju totalnu anahronost. A monoteističke religije, obično prenaklonjene nasilnim fundamentalizmima, možda tad napokon više neće biti u stanju da podmire čovekove promenljive potrebe, i možda će početi da „politeizuju“. Politeizam se, naposljetku, bolje slaže sa idejom demokratije.

Danas se ta tradicionalna, minuciozno napravljena konstrukcija čoveka odvojenog od ostalog sveta, raspada. Zamišljam to kao pad velikog trulog drveta. Ali drvo ne prestaje da postoji, samo se njegovo stanje menja. I od sada postaje mesto još intenzivnijeg života: na njemu klijaju nove biljke, kolonizuju ih gljive i saprofiti, naseljavaju ga životinje i insekti. Uostalom, i samo drvo se odrodi od svojih izdanaka, semena, korenova.

Mnogo svetova na jednom mestu

Verovatno još nikad u istoriji generacijske razlike nisu bile tako velike. Mislim na duboke međugeneracijske jazove determinisane razvojem veštačke inteligencije, i lavine promena u dostupnosti informacijama. Izgleda da se ljudsko društvo raslojilo na generacijske zone koje se razlikuju među sobom po pristupu svetu, znanju, po korišćenju i kvalitetu jezika, po sposobnostima, mentalnosti, vrstom političnosti i životnim obrascima. Dok su u intenzivno globalizujućem svetu (sve do pojave pandemije), razlike između kultura i etniciteta nestajale, sukcesivno se zatirale, i sličnosti je bilo sve više, tako je i jaz između generacija rastao. Sve jasnije i glasnije verbalizovao se konflikt između starih i mladih, to se naročito vidi u slučaju pandemije, koju dodatno demonizuju biološke razlike otpornosti na virus. Ali slična odudaranja pokazala su se i ranije, prilikom klimatskih promena i nužnosti da im se suprotstavimo. Ovde su mladi ustali protiv starih, s pravom im prebacujući da nemaju perspektivno mišljenje i viziju popravke. Taj jaz ipak nije samo konflikt između starih i mladih, nego neko čudno nepristajanje ljudi raznih životnih doba koji žive na jednom prostoru.

UNUKE OD DEDOVA DELI DANAS VIŠE NEGO NEKADA STANOVNIKE NJUJORKA OD SANDOMJEŽA. A PRAUNUKE OD PRADEDOVA – OVDE NAM TREBA ZA POREĐENJE MEĐUPLANETARNA DISTANCA

Pojedine generacije danas imaju ne samo svoje jezike, nego i ustaljene opšteprihvaćene rituale. U njima obavezuju specifični obrasci konzumerizma i različiti životni stilovi. Drugačije zamišljaju budućnost i na drugi način su od nje zavisni, drugačiji je njihov odnos

prema prošlosti, drugačije kontaktiraju sa sadašnjošću. Unuci su u sve novim i novim aplikacijama, dede gledaju omiljene programe na televiziji. Internet mehurovi prenose se u realnost, što postaje naročito vidljivo kad su u pitanju seniori. Neverovatno iskustvo za mene bili su sati za seniore za vreme pandemije, kad su između deset i dvanaest izlazili na ulice ljudi preko šezdeset pet godina da obave nabavku u prodavnici. Onda, po podne, u redovima supermarketa, mogao si videti samo tridesetogodišnjake i četrdesetogodišnjake. Početak neke sumorne distopije...

Raspad populacije na generacijska plemena osveščuju nas koliko mnogo stvarnosti se nalazi u istom prostoru. One se međusobno užlebljuju, pokrivaju, stimulišu uzajamno, ali ostaju odvojene.

Čudno leto 2020.

Velike promene obično nastupe posle kataklizmi i ratova. Isto kao što je ljude pre Prvog svetskog rata pratilo osećanje da je to kraj neke etape, nekog sveta. Mnogima je tadašnja situacija izgledala nepodnošljiva, mada nisu do kraja toga bili svesni. Danas ne razumemo taj entuzijazam koji je terao na ulice gomile mladih muškaraca koji su kretali u rat, i koje su radosno pozdravljali. Bodri korak njihov, pritegnut tadašnjom filmskom tehnikom, zbog čega je taj marš ličio na pocupkivanje lutaka, vodilo ih je negde iza horizonta, gde su već vrebali verdenski rovovi i boljševička revolucija. Čitav poredak njihovog sveta trebalo je uskoro da se strmoglavu u provaliju.

Samo da tu grešku ne ponovimo.

Danas imamo čudnu godinu, 2020, i ne znamo šta će biti. Čini se da su i eksperti umuknuli, da neće da priznaju da su nemoćni, kao što današnji meteorolozi usled klimatskih promena neće da priznaju više ne mogu da predvide vremenske prilike.

Svet oko nas se toliko usložio i to u različitim dimenzijama, istovremeno. Spontani, mahinalni odgovor na to stanje jeste reakcija tradicionalista i konzervativaca koji tretiraju taj porast složenosti kao bolest, kao poremećaj. Daju nam za lek tome nostalgiju, povratak prošlosti i grčevito se drže tradicije. Pošto je svet postao previše komplikovan, treba ga uprostiti. Pošto ne izlazimo nakraj sa stvarnošću, sve gore je u politici – tu se pojavljuje vera u to da se vreme može vratiti, i da se dva puta može ući u istu vodu, u reku koja je proticala decenijama i decenijama ranije. Mislim da se ne bismo smestili u tamošnje živote. Ne bismo stali u prošlost. Ni naša tela, ni naša psiha.

A šta ako iskoračimo sa strane? Izvan utabanih staza rešenja, divagacija i diskursa, izvan mehurova koji orbitiraju oko zajedničkog centra. U mesto odakle se vidi bolje i šire i gde su uočljive konture najšireg konteksta?

Kad je Greta Tunberg postulirala: zatvorite rudnike, prestanite da letite avionima, skoncentrišite se na to što imate, a ne na ono što ne možete da imate, nije sugerisala da se preselimo na zaprežna kola i u kokošinjce i da se grejemo na drva.

Evidentno je da je Crni labud pandemija koja je, a to tako s Crnim labudom biva, promenio sve, čemu se niko nije nadao.

Moj omiljeni primer naglog pojavljivanja Crnog labuda jesu događaji s kraja XIX veka u Londonu. Ljudi koji su živeli u tragično prenaseljenom i prljavom gradu, misleći o budućnosti, brinuli su se zbog brzog i snažnog prometa na britanskim ulicama, koji bi deponije konjskog izmeta podizao do prvih spratova zgrada.

Počeli su da traže rešenje tog problema, patentirani su projekti specijalnih slivnika i uklanjanja otpada, već su počeli da trljaju ruke računajući na veliki posao dislociranjem konjskog izmeta iza gradskih malta. I tada se pojavio automobil.

U saznajnom smislu Crni labud može biti povratni događaj, ali ne zato što uzrokuje ekonomsku krizu ili što osvešćuje ljude o njihovoj krhkosti i smrtnosti. Mnogo je efekata pandemije, i oni su raznorodni. Najvažnije je, čini mi se, lomljenje tog intrinzičnog narativa da kontrolišemo svet i da smo gospodari stvaranja.

Možda čovek kao vrsta mora da se diči svojom snagom koju ima zahvaljujući svom razumu i kreativnosti, i to navodi na misao da je najvažniji on sam i njegovi interesi. Ali zahvaljujući drugačijoj vizuri može se osetiti jednako važan, kao ključno oko mreže, kao prenosilac energije, pre svega kao neko odgovoran za celinu te komplikovane gradnje. Odgovornost je faktor koji omogućava da se sačuva osećaj važnosti i da se ne degradira s mukom i vekovima građen konstrukt supremacije *homo sapiensa*.

Verujem da je naš život ne samo zbir događaja, nego i komplikovan splet smislova koje tim događajima pripisujemo. Svaki taj smisao stvara čudesnu tkaninu priče, pojmova, ideja, i možemo je proglasiti jednom od elemenata, kao što su vazduh, zemlja, vatra i voda, koje fizički determinišu naše postojanje i oblikuju nas kao organizme. Priča je, dakle, peti element koji nas tera da vidimo svet na ovaj a ne na onaj način, da shvatimo njegovo beskonačno razlikovanje i komplikovanost, koji uređuje naše iskustvo i prenosi ga s kolena na koleno, iz jednog u drugi život.

Kairos

Drvorez iz Flamarionovog dela predstavlja Kairosov tren. Kairos je jedan od tih manjih bogova koji među Olimpijcima ne izgleda mnogo važan i promiče negde na periferijama mitologija. To je naročit bog i ima specijalnu frizuru. Ona je i njegov atribut – ćelav na zatiljku, ima samo šišku za koju ga možeš uhvatiti kad naiđe; kad prođe pored nas, to više ne možemo da učinimo.

To je bog prilike, prolaznog trenutka, neverovatne mogućnosti koja se otvara samo na časak, i kojom treba nepokolebljivo uhvatiti za šišku, da nam ne promakne. Ne zapaziti Kairosa znači izgubiti priliku za promenu, metanoju, i to onu koja je rezultat dugog procesa, ali koja rezultira posledično bremenitim trenutkom.

Kairos u grčkoj tradiciji određuje vreme, ali ne onako kao njegov parnjak poznat kao Hronos, nego kao izuzetno vreme, trenutak ispunjenja, trenutak koji sve menja. Kairos se zauvek veže za odluku koju je doneo čovek, a ne za sudbinu, ne za fatum, za spoljašnje okolnosti. Simboličan gest hvatanja Kairosa za pramen kose označava zrcaljenje: evo, stiže promena, stiže okretanje trajektorije sudbine.

ZA MENE JE KAIROS BOG EKSCENTRIČNOSTI, AKO POD TIM PODRAZUMEVAMO ODBACIVANJE CENTRIČNOG GLEDIŠTA, UTABANILH STAZA MIŠLJENJA I DELANJA, IZLAZAK IZVAN PROSTORA DOBRO POZNATIH, I UKLOPLJENIH PREMA ZAJEDNIČKIM MISAONIM NAVIKAMA, RITUALIMA, STABILNIM SVETONAZORIMA

Ekscentričnost je uvek tretirana kao čudaštvo i margina, a sve što je stvaralačko, genijalno i pomera svet u novom pravcu mora biti eks-centrično. Ekscentričnost znači spontanu, radosnu kontestaciju zatečenog stanja, onoga što je prihvaćeno i važi za normalno i očigledno – to je izazov bačen konformizmu i hipokriziji, kairotski čin hrabrosti, hvatanje trenutka i promene trajektorije sudbine.

Potcenili smo opšte znanje, negde smo izgubili čulo za ucelovljenu percepciju. Na naše oči odlaze poslednje erudite, kao Stanislav Lem, Marija Janjon, sposobni da uhvate srodnosti znanja iz oblasti naizgled udaljenih među sobom, veliki eks-centrici koji su umeli da isture glavu izvan sfere dogovorenog poretka. Kad bismo barem pokušali da obuhvatimo svet u celosti, gradeći njegove kosmogonične i ontološke vizije, postavljajući pitanja o njegovom smislu. Ali negde, uz put, mi smo pauperizovani slično kao što je kapitalistička fabrika pauperizovala zanatlije koji su još uvek umeli da proizvedu ceo proizvod, pretvarajući ih u izvršioce tek jednog dela te celosti, radnike koji ostaju nesvesni celine.

Proces samodeljenja ljudskog društva na mehurove je proces nezamislive totalne proletarizacije. Zatvaramo se i ušuškavamo u svojoj mehurastoj sferi iskustava koja nam zatvara pristup iskustvima i drugim mislima. Povrh toga tako više volimo, dobro nam je tako, drugi, ali zaista drugi, oni čije razumevanje, a možda i samo zapažanje zahtevalo bi da se izviri napolje – slabo nas se tiču.

Javna sfera zaista postoji – ali više kao surogat, privid, igra, spektakl na podlozi snažno iskorišćenih dekora koji su prisvojili vlast i njeni rituali. U utabanim centrima, nekada mestima razmena mišljenja, nema više vazduha. Agora se pretvorila u sabor putanja i kolotečina po kojima se mehanički krećemo. Univerziteti su izgubili svoju ulogu, pretvorivši se u groteskni pastiš samih sebe – umesto da stvaramo nauku i ravni zajedničkog razumevanja, zatvorili smo se među svoje zidove i portale, braneći pristup znanju i ljubomorno skrivajući pred drugima rezultate svog istraživanja. Rivalizujemo se za grantove i bodove, naučnici su se pretvorili u takmičarske proizvođače.

Ne videći celinu, ostajemo zavisni od lokalnih vrtloga i pojedinačnih delića velike slagalice koja je set – ovaj koji nam je dat, i onaj koji nadograđujemo.

U onome što pišem uvek sam se trudila da pažnju i senzibilitet čitaoca usmeravam ka celini. Stvarala sam tog totalnog naratora, provocirala sam fragmentarnom formom sugerišući na postojanje sazvežđa koja iskoračuju izvan prostog zbira činilaca, i koja stvaraju sopstvene smislove.

Čini mi se da je književnost neprekidni proces snovanja povesti, da književnost više nego bilo šta drugo može da pokaže svet sa celinom perspektiva uzajamnih uticaja i povezanosti. Široko shvaćena, najšira po svojoj prirodi mreža koja spaja i pokazuje golemiju razmene misli među svim sudeonicima bića. To je rafiniran i vrlo poseban vid međuljudske komunikacije, precizan i ujedno totalan.

Dok pišem ovaj tekst, stalno se pozivam na književnost: čas podsećanjem na Kairosa, čas nadovezujući se na Flamariona i anonimnu graviru kojom je ilustrovao svoju knjigu *Atmosfera: popularna meteorologija*. Znam da mnogi tretiraju književnost kao taštu zabavu, kao štivo za čitanje, nešto bez čega se može živeti srećno i potpuno. Ali u svom najširem shvatanju književnost je pre svega riznica gledišta drugih ljudi, vizije sveta koje je profiltrirao mnogi neponovljivi um, i s tim se ništa ne može uporediti. Književnost, pa i ona najstarija, usmena, proizvodi ideje i označava perspektive koje nam se urezuju u pameti i formiraju nas, hteli mi to ili ne. Književnost je ta matica filozofa (a šta drugo je Platonova *Gozba*, ako ne dobro književno delo?), i od nje filozofi počinju.

Bilo bi teško stvoriti književnu viziju za nova vremena, pogotovo što poznavaoći prilika kažu da je upravo stasalo poslednje čitalačko pokolenje. Želela bih ipak da damo sebi pravo da pravimo nove priče, nove pojmove i nove reči. Istovremeno znam da u tom velikom fluidnom, treperavom univerzumu kakav svet jeste, ništa nije novo. Drugačija konfiguracija drugačije će postaviti stvari, stvoriti nove asocijacije, nove pojmove. Termin „atropocen“ ima tek dvadeset godina, ali zahvaljujući njemu u stanju smo da shvatimo ono što se dešava oko nas i sa nama. Sastoji se od dve dobro poznate grčke reči: *anthropos* (čovjek) i *kainos* (nov), i pokazuje koliko čovek mnogo može da utiče na funkcionisanje prirodnih procesa u skali čitave planete.

A šta biste rekli za ognoziju?

Ognozija

Engl. *ognosia*, franc. *ognosie* jeste saznavni proces koji zrcali predmete, situacije i pojave, pokušava da ih uredi u okvire višeg, međuzavisnog smisla. Kolokvijalno: veština sintetičkog pristupa problemima traženjem poretka kako u samim naracijama tako i u detaljima, delićima celine. Ono što ognozija prepoznaje kao hendikep, to je nemogućnost celovitog, integralnog opažanja sveta, to jest viđenje svega zasebno; tada je poremećena funkcija uvida u situaciju, funkcija sinteze i povezivanja činjenica, naizgled potpuno nevezanih među sobom. U terapiji se često koristi metoda lečenja romanom (ambulanto, primenjuju se takođe pripovetke).

Stvorimo biblioteku novih pojmova! Napunimo je eks-centričnim sadržajem, za koji se u centru nije čulo. Nedostajace nam reči, termini, obrti, fraze, a ko zna neće li nam nedostajati i čitavi stilovi i vrste za opis onoga što će doći. Biće nam potrebne nove mape kao i hrabar, duhovit putnik koji se neće pokolebati da isturi glavu izvan sfere dotadašnjeg sveta, van horizonta dotadašnjih rečnika i leksikona. Šta li ćemo tamo videti?

(S poljskog prevela **Milica Markić**)